

Наталія Бутрин-Бока,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
цивільного права і процесу Тернопільського
національного економічного університету

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЙОМНУ СІМ'Ю: ДЕЯКІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Досліджено одну із форм влаштування дітей, позбавлених батьківської опіки – прийомну сім'ю. Проаналізовано законодавчі акти, які регулюють порядок усиновлення дітей-сиріт. Проведено доктринальний та нормативний аналіз. Виведено певні підсумки та результати.

Ключові слова: дитина, опіка, батьківське піклування, прийомна сім'я, влаштування дітей, фостерінг, форма виховання, усиновлення, державна опіка, права та інтереси дитини.

Бутрин-Бока Н.

По вопросу о приемной семье: некоторые правовые аспекты

Исследовано одну из форм устроивания детей, лишенных родительской опеки – приемную семью. Проанализированы законодательные акты, которые регулируют порядок усыновления детей-сирот. Проведен доктринальный и нормативный анализ. Выведены определенные итоги и результаты.

Ключевые слова: ребенок, опека, родительская забота, приемная семья, устроивание детей, фостеринг, форма воспитания, усыновления, государственная опека, права и интересы ребенка.

Bytrun-Boka N.

The relation to question about receiving monogynopaedium: some legal aspects

This article is devoted research of one of forms of arranging of children deprived of paternal guardianship – receiving family. Legislative acts which regulate the order of adoption of children-orphan are analysed. An author is conduct a doctrine and normative analysis. Certain results and results are shown out.

Keywords: a child, a guardianship, the paternal anxiety, receiving family, an arranging of children, a fostering, the form of education, the adoption, a state guardianship, a rights and interests of child.

Актуальність. Динамічний розвиток прийомних сімей в Україні – складний, поступовий процес, який потребує відповідного науково-методичного забезпечення. З одного боку, необхідне подальше вдосконалення технології створення прийомних сімей: від процесу пошуку потенційних прийомних батьків до прийняття рішення про передачу дитини на виховання. З другого боку, прийомним батькам часто потрібна допомога у їхній роботі. В Україні з кожним роком зростає кількість дітей, які через різні причини позбавлені батьківської опіки, у зв'язку з чим потребують особливої уваги та захисту. Однією з форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, є прийомна сім'я. Незважаючи на те, що в нашій країні досягнуто певних успіхів у вирішенні непростих завдань, пов'язаних із сімейним влаштуванням дітей, позбавлених батьківської опіки, захистом їх прав та інтересів, зазначена проблема вимагає подальшого поглибленого теоретичного вивчення та здійснення активних практичних дій щодо її вирішення.

Аналіз останніх досліджень. Питання виховання дітей, позбавлених батьківської опіки, саме в аспекті реалізації ними права на сімейне, батьківське виховання, є предметом наукових досліджень таких вітчизняних фахівців у галузі сімейного права, як: Я. Шевченко, З. Ромовська, Л. Короткова, С. Індиченко, В. Гопанчук, Л. Савченко, О. Карпенко, І. Васильківська, А. Кидалова та ін. Пильна увага до питань виховання дітей, позбавлених батьківського виховання, є цілком закономірною, оскільки сфера виховання і захисту прав дитини ніколи не втрапить своєї актуальності. Але, незважаючи на численні праці, теоретична база вивчення питань щодо виховання, притаманних цій сфері негативних явищ, зокрема соціального сирітства, відділення сім'ї від батьківства, недоліків сімейного виховання залишається слабкою.

Тому і варто здійснити науково-теоретичне дослідження правового статусу прийомної сім'ї як однієї з альтернативних форм сімейного виховання, визначивши роль та значення інституту прийомної сім'ї у загальній системі державних заходів, спрямованих на забезпечення здійснення кожною дитиною права на сімейне виховання, як з точки зору виконання вимог міжнародного та національного законодавства про охорону дитинства, так і з точки зору дотримання прав та інтересів кожною, окремо взятою дитиною.

Виклад основного матеріалу. У побутовому обігу термін «приймна сім'я» вживається давно у значенні сім'ї, яка взяла на виховання дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування. З 1998 р. термін «приймна сім'я» має юридичне визначення у Сімейному кодексі України [14, с. 219–224].

М. В. Антокольський вважає, що приймна сім'я є гібридною формою, яка містить в собі деякі риси опіки, дитячого закладу та усиновлення [6, с. 111]. Л. Ю. Міхєєва визначає прийомну сім'ю як вид опіки [13, с. 53–59]. Р. А. Шукурова прийомну сім'ю визначає як форму виховання дітей, які залишилися без піклування батьків, що є особливим соціальним інститутом суспільства, яка ґрунтується на договорі про передачу дитини (дітей) на виховання в сім'ю на умовах, встановлених законом та договором; наділена законом, певним обсягом правосуб'єктності; представляє собою спосіб спільного проживання осіб незалежно від реєстрації шлюбу прийомними батьками, пов'язаними спільним побутом, дозволям; формують свої відносини на основі взаємоповаги і взаємодопомоги; мають взаємні права та обов'язки [23, с. 7]. Є. Ю. Валявіна теж визначає прийомну сім'ю як форму виховання дітей [21, с. 469].

Дружиніна називає прийомну сім'ю самостійною, пріоритетною формою сімейного виховання [9, с. 158]. О. В. Фетісова вважає, що приймна сім'я є формою влаштування дітей [19, с. 164]. С. Ю. Чашкова змішує ці поняття, в одному випадку називаючи прийомну сім'ю формою виховання, а в іншому – формою влаштування [22, с. 146–150]. Г. М. Бєвз прийомну сім'ю розглядає одночасно як малу групу, де індивідуальний досвід кожного визначає нормативи та спрямованість її функціонування і як соціальний інститут, що покликаний здійснювати санкціоновану суспільством функцію догляду та соціалізації дитини, позбавленої опіки біологічних батьків [7, с. 16].

Як ми знаємо, діти мають зростати в сім'ях рідних батьків, але коли це неможливо, найкраща альтернатива – приймна сім'я як державна форма сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до якої можна влаштувати від 1 до 4-х дітей.

Сім'я отримує статус «приймної» на підставі рішення місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, який приймає рішення про її створення, укладається договір про влаштування дітей до приймної сім'ї на виховання та спільне проживання, який визначає права та обов'язки обох сторін. Приймні батьки влаштовують дитину на власну житлову площу, ніяких пільг щодо поліпшення житлових умов при оформленні приймної сім'ї законодавством не передбачено [20].

Особливість приймної сім'ї перед існуючими формами сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, проявляється в здійсненні соціального супроводу. Поряд із функцією підтримки прийомних батьків, прийомних дітей соціальний супровід передбачає контроль за умовами розвитку і виховання дитини, виявлення недоліків і проблем у вихованні дитини. Інша особливість приймної сім'ї – забезпечення матеріального утримання приймної дитини з боку держави [17, с. 293–310]. Також до особливостей приймної сім'ї як альтернативної форми сімейного влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, відноситься те, що: дитина, яка виховується в приймній сім'ї, не позбавляється статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, за нею залишаються всі пільги, передбачені законодавством для таких категорій дітей; кандидати в прийомні батьки обов'язково проходять курс підготовки, розрахований на осмислення батьками проблем, пов'язаних з приходом в сім'ю нового вихованця, опанування соціального статусу; сім'я отримує статус «приймної» на підставі рішення місцевого органу виконавчої влади, між прийомними батьками й органом, який приймає рішення про створення приймної сім'ї, укладається договір про влаштування дітей до приймної сім'ї на виховання та спільне проживання, який визначає права й обов'язки обох сторін [16, с. 74–77].

Хоча приймна сім'я є формою сімейного виховання, вона в той же час залишається формою державної опіки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, тому держава залишає за собою ряд функцій: матеріальне забезпечення утримання дітей, оплату праці прийомним батькам, методичну підготовку та допомогу їм у вихованні сиріт, контроль за утриманням та вихованням дітей. Основною метою утворення приймної сім'ї є влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у сім'ї для формування у родинному оточенні повноцінних особистостей. Кількість дітей у такій сім'ї, включаючи рідних, не повинна перевищувати 5 осіб. Приймна сім'я бере дітей на власну житлову площу за наявності відповідних житлово-побутових умов. Це дає можливість приймній сім'ї, не змінюючи встановленого сімейного устрою, звичок, зберігаючи сталі сімейні стосунки, прийняти дитину-сироту чи кількох дітей і виховувати їх у вже сформованому мікросоціумі (на відміну від дитячого будинку сімейного типу, коли сім'я, на базі якої він створюється, змушена змінити місце проживання, пережити досить складний дискомфорт у зв'язку з появою щонайменше п'яти нових членів родини). Приймні батьки продовжують вести звичний для типової української сім'ї спосіб життя: як правило, продовжують працювати; виконують

функції, притаманні біологічним батькам, тобто піклування про здоров'я, духовний, моральний, фізичний розвиток своїх вихованців, створення необхідних умов для одержання ними освіти, підготовки до самостійного життя. Приймними батьками можуть бути повнолітні дієздатні особи за винятком осіб, позбавлених батьківських прав, інвалідів I і II групи та пенсіонерів. До прийомної сім'ї можуть бути влаштовані не лише сироти, а й діти, у яких є батьки, але вони в силу певних обставин не мають змоги їх виховувати (цей контингент становить близько 90% від кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування) [22, с. 210–218]. У таких сім'ях можуть виховуватися діти, батьки яких не позбавлені батьківських прав, а перебувають на довготривалому лікуванні чи мають функціональні обмеження. Але все ж таки основними причинами відмови батьків від своїх природних і соціальних обов'язків щодо дитини є алкоголізм, наркоманія, аморальний спосіб життя, жебракування, перебування у місцях позбавлення волі, недостатні матеріальні та неналежні житлові умови, нездоровий морально-психологічний клімат, байдуже та жорстоке ставлення до дітей тощо.

Таким чином, виховання дитини в прийомній сім'ї забезпечує збереження для неї найголовнішого з чинників соціалізації – сімейного, що дозволяє дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, в природному родинному середовищі набувати навички суспільного життя, що дозволить їм у майбутньому стати повноцінними членами суспільства [10]; [22, с. 210–218].

Конституція України гарантує дітям усі права, необхідні для їхнього розвитку і життя [1]. Не можна не згадати і міжнародні документи у сфері захисту дітей. На захист прав дитини, її розвитку прийнята низка міжнародних документів. Серед цих документів особливо важливе значення має Конвенція ООН про права дитини, яку було прийнято і відкрито для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р. Ця Конвенція ратифікована Верховною Радою України і набула чинності для України 27 вересня 1991 р. Міжнародними зобов'язаннями Україна гарантує свободу і гідність своїх дітей, створює умови для їхнього всебічного розвитку. Конвенція ООН про права дитини проголосила, що дитині для повного емоційного комфортного розвитку найкраще рости у сім'ї, в атмосфері щастя, любові і взаєморозуміння. Крім того, підкреслюється, що кожна дитина має право на сім'ю. Саме за таких умов дитина може бути повністю підготовлена до самостійного життя у суспільстві й вихована у дусі розуміння вищих гуманістичних ідеалів, вищих моральних цінностей [5].

Становлення та функціонування інституту прийомної сім'ї відбувалося в межах проекту «Трансформація державної системи інститутів піклування про дитину», реалізація якої відбувалася згідно з угодою на співпрацю між Урядом України та Представництвом ЮНІСЕФ (Дитячого Фонду ООН) в Україні. Приймна сім'я – це форма родинного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Це сім'я, яка добровільно взяла із закладів державної опіки від одного до чотирьох дітей на виховання та спільне проживання.

Процес становлення інституту прийомної сім'ї в Україні розпочався у 1998 р. із проведення соціального експерименту у Запорізькій області і відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про проведення експерименту з утворення прийомних сімей у Запорізькій області та затвердження Положення про прийомну сім'ю» № 241 від 02.03.1998 р. У 1999 р. Постановою Кабінету Міністрів України «Про проведення експерименту з утворення прийомних сімей у деяких регіонах України» № 1713 від 15.09.1999 р. соціальний експеримент було поширено на п'ять регіонів України (АР Крим, Запорізьку, Львівську, Харківську області, м. Київ) з метою визначення регіональних особливостей функціонування прийомних сімей та вироблення механізмів соціального супроводу та контролю за вихованням дітей у прийомній сім'ї.

Інститут прийомної сім'ї як сімейна форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, набув в Україні законодавчого закріплення у 2001 р. в Законі України «Про охорону дитинства» № 2402-III від 26.04.2001 р. [3]. Відповідно, діяльність щодо створення прийомних сімей поширилась на всю територію України. У 2002 р. було затверджено Положення про прийомну сім'ю Постанова Кабінету Міністрів України № 565 від 26.04.2002 р. [4]. На законодавчому рівні, зокрема у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» № 2402-III від 26.04.2001 р., термін «приймна сім'я» визначено таким чином: «сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання». Закон України «Про охорону дитинства» визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і покликаний забезпечити реалізацію прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток, встановивши основні засади державної політики в цій сфері. Вперше в історії національного законодавства у цьому Законі введено положення, яке забороняє тілесні покарання дітей у родині [3].

У Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» № 2342-IV від 13.01.2005 р. [2] та у Положенні про прийомну сім'ю Постанова Кабінету Міністрів України № 565 від 26.04.2002 р. [4] зазначено, що прийомна сім'я – це сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від 1 до 4 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. У цих же документах трактуються поняття: «прийомні батьки», «прийомні діти», «передача до прийомної сім'ї». Цей Закон визначає правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, і є складовою законодавства про охорону дитинства [2].

Основним законодавчим актом у сфері регулювання відносин усиновлення та позбавлення батьківських прав є Сімейний кодекс України, прийнятий 10 січня 2002 р., набрав чинності з 1 січня 2004 р., який теж подає поняття прийомної сім'ї, хто такі прийомні діти, порядок створення прийомної сім'ї.

Окрім державних програм щодо розвитку сімейних форм виховання, з кінця 90-х років почали свою діяльність кілька неурядових організацій, котрі реалізують проекти, направлені на розвиток інституту прийомного виховання: Християнський дитячий фонд, громадські організації «Every Child» і «Hopes and Homes for Children», «Holt International», Ліга прийомних сімей та ін. До кінця 90-х років ХХ ст. в Україні були створені й успішно функціонували 31 прийомні сім'ї, в яких знаходилися на вихованні 38 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки. В Україні процес утворення прийомних сімей відбувався на основі зарубіжного досвіду – фостерінгу (від англійського *fostercaring* – вихователь чужої дитини, опікун), який протягом десятиліть доводив, що прийомна сім'я є найбільш оптимальною та ефективною формою виховання та опіки дітей, позбавлених батьківської турботи. Завдяки зусиллям державного та недержавного сектору на сьогодні в Україні існує 130 дитячих будинків сімейного типу та 115 прийомних сімей. Проте така кількість є замалою, адже загальна чисельність дітей, що перебувають у різних виховних закладах, становить понад 30 тисяч. Отже, в сучасній Україні існує нагальна потреба подальшої розробки державної політики щодо розвитку інституту сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [8; 11].

Можна підвести підсумок і сказати, що початком реформування державної системи влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, робота щодо створення прийомних сімей та дитячих будинків в Україні помітно активізувалась. До основних причин, які вплинули на зміну соціальних державних пріоритетів щодо захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, належать: формування соціальної політики, заснованої на гуманістичних засадах, що передбачає орієнтацію соціальних інститутів на врахування індивідуальних запитів і потреб особистості; стрімке зростання кількості дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують влаштування; неспроможність державної інтернатної системи забезпечити соціалізацію вихованців з урахуванням потреб розвитку суспільства [17, с. 54].

Як свідчить статистика, станом на 2016 р. в Україні було усиновлено 753 дитини. Станом на 31.05.2016 р. усиновлено громадянами України 586 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, іноземними громадянами – 157 дітей. При цьому за даними Держстату, у 2015 р. було усиновлено 3 тис. 212 дітей. За інформацією Мінсоцполітики, станом на 1 квітня 2016 р. в Україні функціонує (без урахування АР Крим, м. Севастополя, територій Донецької, Луганської областей, непідконтрольних українській владі) 946 дитячих будинків сімейного типу, у яких виховуються 6 тис. 221 дитина, та 3 тис. 858 прийомних сімей, у яких виховуються 7 тис. 87 дітей. Загалом у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу станом на 1 квітня 2016 р. виховується 13 тис. 308 дітей. При цьому в сім'ях опікунів, піклувальників виховується 52 тис. 397 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Загалом сімейними формами виховання (опіка, піклування, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу) охоплено 65 тис. 705 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», – йдеться в повідомленні Мінсоцполітики [18].

Прийняття в 2005 р. Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», а також зростання кількості дітей, вилучених від біологічних батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, зумовило стрімкий розвиток сімейних форм виховання. Однак шлях дитини до нової сім'ї є безраднішим і тривалим – через притулок, лікувальну установу, інтернат – нерідко на тлі байдужості та бюрократичних перепон. Як наслідок, – невинуваті очікування, зневіра і зазвичай болісне пристосування дітей до нових умов життєдіяльності.

Вітчизняна система захисту дитини та соціальна робота з сім'ями з дітьми, які потрапили в складні життєві обставини, побудована таким чином, що в більшості випадків дитина отримує допомогу та захист від уповноважених органів лише тоді, коли вже зазнала недогляду, жорстокого поводження, або потерпає від різних форм насилля. Відсутність дієвих механізмів соціальної підтримки вразливих сімей з дітьми на ранніх етапах сімейної кризи призводить до деградації батьківсько-дитячих відносин, влаштування дітей з таких сімей на виховання до інтернатних закладів, збільшення кількості випадків позбавлення батьків прав.

Українське законодавство в разі небезпеки дитини дозволяє тимчасово вилучати її від батьків, проте передбачені фінансові механізми дозволяють утримувати таких дітей лише за умови розміщення в інтернатних установах або закладах соціально-правового захисту. В прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу можуть бути влаштовані діти, яким вже визначено статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. Однак вилучені із сімей діти потребують негайного влаштування та сімейного догляду. Це певною мірою й спонукає органи опіки та піклування до якнайшвидшого вилучення дітей із сімей і надання їм відповідного статусу (згідно з вимогами законодавства його встановлення має бути завершеним протягом 2-х місяців, хоча на практиці ця процедура може тягнутись роками). Оскільки сім'ї родичів не завжди розв'язують цю проблему, значна кількість дітей опиняється в умовах, що аж ніяк не замінюють сімейне середовище та є абсолютно непристосованими для тривалого перебування, а тим більше – розвитку дитини.

У чому ж причина розходження потреб дітей і можливостей установ, на які державою покладена відповідальність за їх влаштування? Відповідь проста: чинне законодавство та підзаконні нормативні документи здебільшого не передбачають гнучкого й адекватного реагування на різні життєві ситуації та недостатньо орієнтовані на підтримку дитини саме в біологічній сім'ї – в результаті остаточно руйнуються сім'ї, які при своєчасній кваліфікованій підтримці професіоналів могли б поновити та зберегти свої функції; зазнають негативних впливів на психіку та розвиток дітей [12, с. 83–91].

Висновок. З проаналізованої теми можна зробити наступні висновки, і зазначити, що прийомна сім'я здатна забезпечити комплексність виховного впливу на формування особистості дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування. У таких інституціях діти набувають навиків та умінь міжособистісних стосунків, засвоюють позитивні зразки поведінки дорослих, розвивають прагнення до самовдосконалення. Тому розвиток альтернативних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є пріоритетним напрямом реформування державної системи опіки в Україні.

В Україні проводиться цілеспрямована робота зі створення форми державної опіки – інституту прийомної сім'ї, що дає можливість дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, рости та виховуватися в сім'ї. Прийомна сім'я утворюється для того, щоб забезпечити право дитини, яка втратила батьківське піклування, на зростання і розвиток у сімейному оточенні. Прийомна сім'я в Україні повинна бути однією з поширених форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Проте офіційно визнано, що неповнота та неузгодженість норм законодавчих актів ускладнює її застосування, гальмує розвиток прийомної сім'ї.

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 р. // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. – 2005. – № 6. – Ст. 147.
3. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про прийомну сім'ю» від 26.04.2002 р. (із змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF>.
5. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
6. Антокольський М. В. Сімейне право: підруч. – [Вид. 2-е, перероб. і доп.]. – М. : МАУП, 2002. – 336 с.
7. Бевз Г. М. Соціально-психологічні чинники виникнення та розвитку прийомного батьківства: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.05 / Г. М. Бевз ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – К., 2002. – 21 с.

8. Дніпропетровщина вивчить британський досвід реформування інтернатів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=245197405.
9. Дружиніна Т. І. Деякі проблеми прийомної сім'ї як форми сімейного виховання дітей, які залишилися без піклування батьків / Т. І. Дружиніна // *Захист прав дитини в сучасній Росії: матер. наук.-практ. конф.* – М., 2004. – С. 158–159.
10. Ілляшенко Ю. Ю. Становлення та функціонування інституту прийомної сім'ї в Україні наприкінці 90-х років ХХ ст. / Ю. Ю. Ілляшенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2006/48-35-8.pdf>.
11. Історія розвитку сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської турботи в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.childfund.org.ua/for-specialists/view/168/4>.
12. Кияниця З. П. Сімейний патронат: перші кроки впровадження в Україні / З. П. Кияниця // *Соціальна робота в Україні: теорія і практика.* – 2011. – № 1 (2). – С. 83–91.
13. Міхєєва Л. Ю. Інститут опіки та піклування в сучасних умовах / Л. Ю. Міхєєва // *Держава і право.* – 2003. – № 5. – С. 53–59.
14. Мироненко В. П. Місце прийомної сім'ї у системі форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування / В. П. Мироненко // *Держава і право. Юридичні і політичні науки.* – 2013. – Вип. 60. – С. 219–224.
15. Соляник М. Г. Прийомна сім'я як одна з форм виховання дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування / М. Г. Соляник // *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова: зб. наук. праць.* – Вип. 7. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – С. 74–77. – Сер. № 11. («Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка»).
16. *Соціальна педагогіка. підруч. / за ред. проф. Капської А. Й.* – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 293–310.
17. Статистика влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у сім'ї в 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sirotstvy.net/press_centre/news/2269.html?pg=4.
18. Фетісова О. В. Договір як підстава виникнення прийомної сім'ї / О. В. Фетісова // *Захист прав дитини в сучасній Росії: матер. наук.-практ. конф.* – М., 2004. – С. 164.
19. Харченко Ю. П. Особливості функціонування сімейних форм виховання в Україні / Ю. П. Харченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=81>.
20. *Цивільне право: підруч. Том 3 / под ред. А. П. Сергєєва, Ю. К. Толстого.* – М., 2001. – 780 с.
21. Чашкова С. Ю. Проблеми правового регулювання відносин у прийомній сім'ї / С. Ю. Чашкова // *Захист прав дитини в сучасній Росії: матер. наук.-практ. конф.* – М., 2004. – С. 146, 147, 155.
22. Шишко О. Прийомна сім'я як спосіб вирішення проблеми соціального сирітства / О. Шишко // *Психологія особистості.* – 2010. – № 1. – С. 210–218.
23. Шукуров Р. А. Прийомна сім'я з сімейного права Росії : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Р. А. Шукуров. – Белгород, 2004. – С. 7.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2017.